

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Kasım 2008 – Ocak 2009

Yıl : 10 Sayı : 39

Kâşgarlı Mahmud
Özel Sayısı

JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES

November 2008 – January 2009

Volume : 10 Number : 39

Mahmud el-Kashgari
Special Issue

Maestro

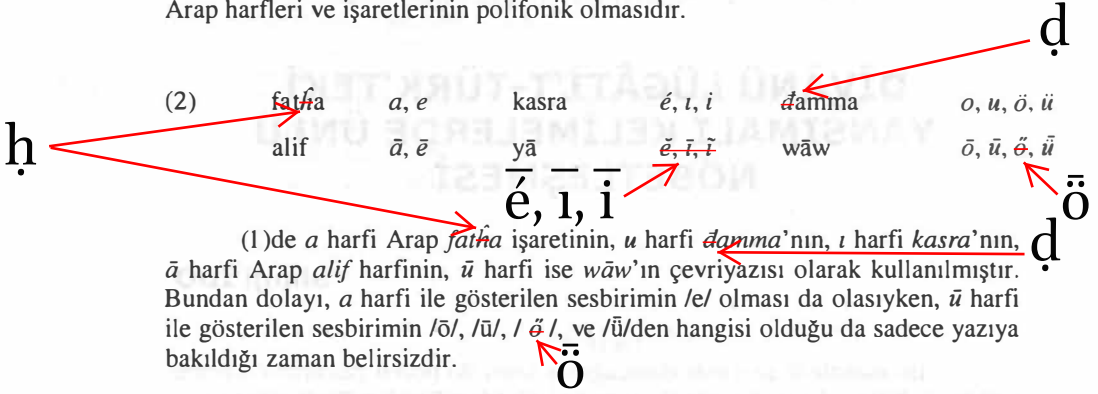
DÎVÂNÜ LÜGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ YANSIMALI KELİMELERDE ÜNLÜ NÖBETLEŞMESİ

Shinji IDO*

Bu makalede üzerinde duracağımız konu iki heceli yansimalı ikilemelerde meydana gelen ünlü nöbetleşmesidir.¹ Çağdaş Türkiye Türkçesinde *çar-çur*, *har-hur*, *hart-hurt*, *fart-furt*, *zart-zurt* gibi ikilemelerde bulunan ünlü nöbetleşmesinin Özbekçe ve Uygurca gibi çağdaş Orta Asya Türkî dillerinde de bulunduğu gibi, 11. asır Türkî dili olan Karahanlıcada da mevcut olduğunu Divanü Lügâti't-Türk'te kaydedilmiş yansimalı kelimelerden anlıyoruz. Kâşgarlı'nın derlediği yansimalı kelimeler arasında ünlü nöbetleşmesini içerdiğini tespit edebildiğimiz iki heceli ikilemeler şunlardır.

(1)	<i>çak çuk</i>	<i>çāğ çūğ</i>	<i>sart sırt</i>
	<i>çar çur</i>	<i>kāv kūv</i>	
	<i>kar kur</i>	<i>kāğ kūğ</i>	
	<i>tañ tuñ</i>	<i>kāk kūk</i>	
	<i>şal şul</i>	<i>yāb yūb</i>	
	<i>çalk çulk</i>	<i>yāk yūk</i>	
	<i>çart çurt</i>		
	<i>kart kurt</i>		
	<i>karç kurç</i>		

Burada hemen belirtelim ki, yukarıda listelenen ikilemeler orijinal Arap yazısının çevriyazısı niteliğindedir. Bilindiği gibi, Kâşgarlı'nın Divan'ı yazmakta yararlandığı Arap yazısı, Karahanlıca sesbirimlerinin her birini ayırt ederek göstermekte yetersiz kalmaktadır. Bunun sonucu, Divan'da kullanılan Arap harfleri ve işaretlerinin polifonik olmasıdır.

Bu belirsizliğe rağmen, *sart sırt* diye çevriyazıya geçirdiğimiz (halde aslında *sart sért*, *sart sirt*, *sert sért*, *sert sirt*, *sert sirt* ten herhangi biri de olabilen) ikileme hariç, (1) de yer alan ikilemelerin ihtiva ettikleri ünlülere göre iki gruba ayrılabilceği bellidir ki, bu gruplar *fatḥa-damma* kombinasyonlular ve *alif-wāw* kombinasyonlulardır (bu makalenin sonraki kısımlarında *sart sırt* dahil bu ikilemelerin hepsinde bulunan özelliğe dikkat çekeceğiz).

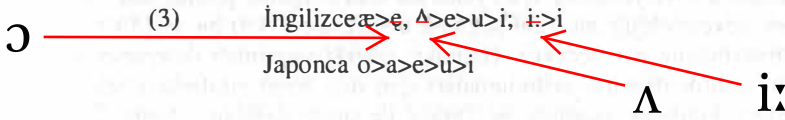
(1)deki kısa ünlülü ikilemelerde ilk hecedeki ünlü mutlaka /a/ veya /e/ iken, ikinci hecedeki ünlü /o/, /u/, /ö/, /ü/ den biridir. Uzun ünlülülerde ise birinci hecedeki ünlü daima /ā/ veya /ē/ iken, ikinci hecedeki ünlü /ō/, /ū/, /ǔ/, /ū/ den biridir.

Teoride /ū/-/ā/ veya /a/-/e/ gibi ünlü nöbetleşmesi de mümkün olması gerekirken, bu ikilemelerin ihtiva ettikleri ünlü kombinasyonlarının büyük ölçüde *fatḥa-damma* ve *alif-wāw* ile sınırlı olması bir rastlantı mıdır? Bu makalenin kalan kısmında bu konunun üzerinde duracağız.

Yansımali ikileme içinde yer alan ünlü nöbetleşmesinde bazı ünlü kombinasyonlarının diğer kombinasyonlardan daha sık sık ortaya çıkma olayı, üzerinde pek durulmamış bir konu olmakla beraber, sınırlı sayıda dilcinin ilgisi ni çekmiştir. Örneğin Murata,² yansımali ikileme içinde yer alan ünlü nöbetleşmesinde belirli ünlülerin belirli sırada yer bulmasının rastlantı olmadığı yönündeki görüşleri benimseyerek, ikilemelerdeki ünlü nöbetleşmesinin 'seslilik ilkesi' diye adlandırabileceğimiz bir fonetik kısıtlamanın etkisi altında olduğunu iddia eder. Bu ilke, özetle şöyledir: yansımali ikilemede ikinci öğedeki ünlü birinci öğedekisine göre daha seslidir (sonorous).

İngilizcesi *sonority* olup sesbilim sahasında kullanılan bir kavram olan sesliliğin birkaç değişik tanımı öne sürülmüştür. Bir araştırma sesliliği sesin ye-

ğinliğinin (intensity) doğrusal fonksiyonu olarak tanımlarken,³ başka bir araştırma onu telaffuz etmekte sarf edilen çabaya oranla üretilen (sesin) enerjisi(nin büyüklüğü) olarak tanımlamaktadır.⁴ Öte yandan, seslilik derecesinin büyük ölçüde yeğinliğe göre saptanan, fakat dilin içindeki sesbirimlerin sesbilimsel konumlarına göre değişen bir ölçüm olarak algılanmasının sesbilgisel ve işitsel açılarından uygun olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur.⁵ Murata'nın seslilik ilkesi ise bu son tanıma dayalıdır. Bu tanıma göre, dillerin fonolojileri birbirinden farklı olduğu için, sesbirimlerin seslilik dereceleri de dilden dile değişir. Kısacası, bu son tanım, sesbirimlerin seslilik derecesinin büyük ölçüde yeğinlik derecesine göre saptandığını, ama onun dilden dile *biraz* değişebileceğini iddia etmektedir. Bunun örneğini İngilizce ünlü sesbirimleri için öne sürülen seslilik derecelerini Japonca ünlü sesbirimleri için saptanan seslilik dereceleriyle karşılaştırdığımızda görmek mümkündür.⁶

Bu iki hiyerarşiye dikkatle bakılırsa, her ikisinde de genel eğilim olarak açık ünlülerin kapalı ünlülere göre daha yüksek seslilik derecelerine sahip olduklarının farkına varılır. Bunun sebebi, insanın çıkardığı seste kapalı ünlülerin yeğinliğinin alçak olmasıdır. Örneğin, bu hiyerarşi çerçevesinde *ding-dong*, *tick-tock* gibi İngilizce yansımali ikilemelerdeki ünlü çiftine bakılırsa, bu çiftin sırasının, kapalı-açık sırasında olduğunu ve seslilik derecesi açısından ise alçak-yüksek sırasında olduğunu görürüz.

Halbuki, Murata'nın öne sürdüğü Japonca seslilik hiyerarşisinde (/o/nun /a/dan daha kapalı olduğu halde) /o/nun seslilik derecesi /a/nunkinden daha yüksektir. Murata'nın öne sürdüğü İngilizce seslilik hiyerarşisinde ise /i/den daha kapalı olan /i:/, /i/ den daha sesli bir sesbirim olarak gösterilmiştir. Kısacası bu hiyerarşiler burada sesliliğin büyük ölçüde yeğinlik esaslı ama dile has değişiklik de içerebilen bir ölçüm olarak tanımlandığı için mümkün olmuştur.

Bu hiyerarşilere dayanarak, Murata İngilizce ve Japonca yansımali ikilemelerin çoğunda ikinci ögede yer alan ünlünün birinci ögedeki ünlüden daha sesli olduğunu iddia ederek, ikilemenin yapımındaki seslilik ilkesinin bir dille sınırlı olmadığını altını çizer. Bu iddiasının *cling clang*, *plunk plonk* gibi İngiliz yansımaları ve Japonca yansımalarına uygun olması muhakkaktır. Peki, bu takdirde başka dillerde de ikilemenin yapımında bu seslilik ilkesini tespit etmek mümkün müdür?

Çağdaş Çincenin sayıca çok az olan *dingdang*, *bibo*, *pipa*, *yiya*, *pingpang*, *dida* gibi iki heceli yansımali ikilemelerde de ünlüler yeğinlik açısından alçak-yüksek sırasındadır.⁷ Kantoncadan bulabildiğimiz tek iki heceli yansımali ikileme olan *ding¹-dong³* da da nöbetleşen ünlülerin yeğinlik dereceleri alçak-yüksek sırasındadır. Almancada da durum aynıdır: *kling! klang!*, *ticktack!*, *piiff*, *paff!*, *gick*, *gack!*, *klippklapp*.

Ancak, başka birçok dilde yansımali ikilemelerde durum böyle değildir. Bunu öğrenmek için nazarımızı okurların aşına oldukları dile çevirmemiz yeterlidir. Türkçe yansımali kelimeler sözlüğünü hazırlayanın bizzat kendisi Türkçenin yansımali ikilemelerini 'oluşturan parçaların ilkinde geniş düz ünlünün, ikinci parçasında ise, dar yuvarlak ünlünün yer alması'ndan, yani ikilemelerde ünlüler sırasıyla açık ve kapalı olmasından söz eder.⁸ Buna ilaven Türkçe de iki heceli yansımali kelimelerde yer alan ünlü nöbetleşmesinin çoğunun /a/-/u/ ünlü nöbetleşmesi olduğu anlaşıyor (yukarıda yazdığımız *çar-çur*, *zart-zurt* gibi ikilemeler buna örnektir). Seslilik hakkındaki tartışmamızla ilgili olarak burada dikkat edilmesi gereken husus, /a/nın yeğlinliği /u/nunkisinden daha yüksek olmasıdır.

Bu da şu demek oluyor ki, Türkçe ikileme yapımında da seslilik ilkesinin geçerli olduğunu söyleyebilmek için, yukarıda izah ettiğimiz şekilde dile has bir sıralamanın mevcut olduğunu, yani yeğlilik derecesine aykırı bir seslilik hiyerarşisini, varsaymamız gerekecektir. Halbuki, aslında yansımali ikilemelerin yeğlilik esaslı seslilik ilkesine uydurulmaları için dile özgü sıralamayı talep eden diller sadece İngilizce, Japonca, ve Türkçe ile sınırlı değildir – başta Özbekçe ve Uygurca olmak üzere birçok Türkî dilde de yansımali ikilemelerde /a/-/u/ ve /a/-/o/ gibi sıralamalar yaygındır.

Bu verilerin ışığında, azımsanmayacak sayıda dillerde ikilemelerin ünlü sırasının yeğlinliğe ancak zorla bağlanabileceğini söyleyebiliriz. Yeğlinliğe bağlanamayan şeyi, büyük ölçüde yeğlinliğe göre saptanan ölçüm olan sesliliğe bağlamak için dile özgü hiyerarşileri yaratmak gerekir. Bu durumda değişik diller için ikileme içindeki ünlü sırasını sesliliğe bağlamanın mantıksal esası zayıftır.

Öyleyse, seslilik ilkesinden başka ünlü nöbetleşmesini ektisi altına alan başka sesbilgisel veya sesbilimsel kısıtlama/sınırlama yok mudur? Zülfiyar taklit edilen ses ve 'dilin geleneği'ni kısıtlama sayar ve Türkçe iki heceli yansımali kelimelerdeki /a/-/u/ sıralamasını onlara atfeder:

... birbiri ardınca yapılan hareketlerden birinin çıkardığı sesin ötekisinden az farklı oluşu, ikilemenin ikinci parçasındaki ünlünün değişmesini gerektirmiş, kalın ünlü yerine bunun yuvarlağı seçilmiştir. İlk hecedeki *a* sesinden sonra dilin geleneğine bağlı olarak *o* sesinin gelememesi yüzünden de bunun yerini *u* sesi almıştır.

Bu açıklamanın ilk yarısı, *lak luk* gibi sesi değil, tavrı anlatan yansımali kelimede de ünlü nöbetleşmesinin /a/-/u/ kalıbına uyduğunu hesaba alırsak, pek ikna edici sayılmazdır;

Başka bir deyişle, Türkçe ikilemede ünlü nöbetleşmesinde /u/-/a/ ve /i/-/e/ gibi sıranın yer bulmamasını ve özellikle /a/-/u/ sırasının yaygın olmasını taklit edilen sese atfetmek güçtür. Bu husus şu yoruma yol açar ki, yansımali ikilemedeki ünlü nöbetleşmesinde yer alan ünlülerin sırasıyla /a/ ve /u/ olmalarının sebebi dilin kendisi içinde aranmalıdır.

Türkçe yansımali ikilemelerde /a/-/u/ sırasının tercih edilmesine, Zülfikar'ın ifadesiyle, 'dilin gelenegi'nin bir ölçüde sorumlu olması olasıdır. Zira, yukarıda da yazdığımız gibi, bazı Türkî dillerdeki yansımali ikilemelerde de /a/-/u/ kombinasyonu yaygındır. Güneydoğu grubunun bir üyesi olan Uygurcada *şar-şur*, *par-pur*, *tang-tung*, *taq-tuq*, *val-vul*, *şap-şup*, *ğars-ğurs*, *ğaç-ğuç*, *daq-duq*, *vaj-vuj* ve aynı gruptaki Özbekçede *tars-turs*, *qars-qurs*, *yalt-yult* gibi yansımali ikilemelerde görünen /a/-/u/ nöbetleşmesinin yaygınlığı tesadüf sayılmayacak derecededir.

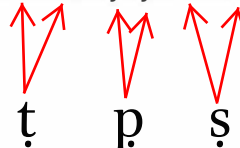
Bundan şu varsayım çıkarılabilir ki, ikilemedeki ünlü nöbetleşmesinde yer alan ünlü kombinasyonunu saptayan kısıtlama dilin veya dil grubunun her birine aittir. Başka bir deyişle ünlü kombinasyonları her dilde dahili özelliktir. Yani /a/-/u/ insan sezgisine uygun olduğu için değil, Türkçe adlı bir dilin, ikileme içindeki ünlü nöbetleşmesini /a/-/u/ kalıbına sokma eğilimine sahip olduğu için ortaya çıkmıştır. Bu varsayımın icabında şu varsayım yer alır ki, bir dilin (veya dil grubunun) yansımali ikileme yapımında ünlü nöbetleşmesiyle ilgili ilke/kısıtlama bulunursa, o ilke/kısıtlama başka dilinkinden (veya dil grubunkinden) farklı olabilir. Bu ikinci varsayım ispatlanırsa, birinci varsayımın geçerliliği güçlendirilir. Peki, bu varsayım geçerli midir?

Hem Oğuzcaya (yani Türkî dilin güneybatı grubuna) ait olan Türkçe hem de güneydoğu grubuna mensup olan Uygurca ve Özbekçede /a/-/u/ nöbetleşmesinin yaygın olduğunu gördük. Değişik dillerde nöbetleşme başka şekilde midir? Elimizdeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla Tatarcadaki ikilemelerde yaygın olan ünlü nöbetleşme /a/-/o/ şeklindedir. Bu Türkçeninkinden farklı olsa da açık düz ünlü ve nispeten kapalı yuvarlak ünlünün kombinasyonudur – yani /a/-/u/dan değişik olmakla beraber benzerlik de taşımaktadır. Lakin Çin'de yaşayan Tatarların Tatarcasında ise artık yaygın bir ünlü kombinasyonu bulunmamaktadır, örneğin: *tars-turs*, *ğarç-ğırç*, *yalt-yult*, *şart-şürt*, *yalt-yult*.⁹ Nazarımızı Avrasya'daki diğer dil gruplarına çevirdiğimizde bu Çin'deki Tatarların aslında istisna değil, norm olduğunu görüyoruz.

Birçok dilci tarafından Türkî diller ve Tungus dilleriyle birlikte Altay dil grubunu oluşturduğu iddia edilen ve sözvarlığında yansımali kelimeler çok olduğu söylenen Moğolcaya baktığımızda, bu dilin yansımali ikilemelerinde de özellikle yaygınlık gösteren tek bir ünlü kombinasyonu bulunmadığının farkına varırız, örn. bkz. *tüs-tas*, *puy-pay*, *pay-puy*, *tal-tul*, *dez-duz*, *jig-jug*, *den-dun*, *şar-şur*, *şar-şor*, *şar-şir*, *püypay*, *pül-pol*, *şir-şor*, *tür-tar*, *sar-ser*, vb.

Moğolcanın yanı başındaysa Mançu-Tunguzca vardır. Mançu-Tunguzcada da durum Moğolcaninkine benzemektedir. Mançucada *çü-çe*, *kab-kib*, *or-ir* gibi yansımali ikilemeler varken, Nanaycada tespit ettiğimiz üç yansımali ikileme *soa sao*, *t̚ir t̚ar*, *ve ke-ku*'dur. Sahacadan derlediğimiz iki heceli yansımali ikilemelerde maksadımıza uygun örnekleri bulamadık.¹⁰

Yansımalarla dolu olduğu halde iki heceli yansımali ikilemeleri az olan Korecenin yansımali kelimeler sözlüğünde bulduğumuz ünlü nöbetleşmeli iki heceli yansımali ikilemeler şunlardan ibarettir: *tuk-tak*, *pi-pe*, *şuk-şak*, *a-i*, *u-*

teir tear

wa, u-a, tuk-tak, tung-tang. Bu ikilemelerden de Türkçede olan özgül bir ünlü kombinasyonunu tespit etmek güçtür.

(4)	Özbekçe	<i>qars-qurs, tars-turs, yalt-yult</i>
	Tatarca	<i>çac-çoc, çaj-çoj, dañ-doñ, ğolt-ğilt, käk-kük, laç-loç, lap-lop, şalt-şolt, şap-şop, şaq-şoq, şar-şor, tuq-tuq, yalt-yolt</i>
	Tatarca (Çin)	<i>fart-fyrt, jalt-jält, jult-jult, kartf-kartf, tars-turs</i>
	Türkçe	<i>çak çuk, fan fin, paf puf, şap şup, şarp şurp, tak tuk, vb.</i>
	Uygurca	<i>par-pur, şar-şur, tang-tung, taq-tuq, vaj-vuj, val-vul</i>
(5)	Farsça	<i>dānb dunb, hāy huy, rim rām, šap šāp, taq tuq, tik tāk</i>
	Mançuca	(konuşma dili) <i>far fār, fār fār, fip fīp, (yazı dili) cib-cab, cu-ca, kab-kib, kas-kis, or-ir, pak-pik, tab-tib, tak-tik, tob-tab, бар бир, биң б'аң, гар гир, гур гар, лэр лар, м'ар мир, муң маң, о а, нук пак, нэи пай, нэс нис, так тик, таң тун, тең таң, туң таң, тур тар, фак фук, ф'ак фук, фу фа, хуң хоң, хэи хай, чар чир, чу ча, чук чак, чж чак, чур чар, шор шар, шуша, 3"ук 3"ак, 3"up 3"ap</i>
	Moğolca	<i>puv-pay, pül-pol, püypay, şar-şir, şar-şor, şar-şur, şir-şor, tür-tar, tūs-tas, sar-ser, pay-puy, tal-tul, dez-duz, jig-jug, den-dun</i>
	Nanayca	(Çin) <i>soa-sao, tşir-tşar, (Rusya) кэ-кү</i>

(6)	Almanca	<i>gick gack!, kling! klang!, klippklapp, piff paff!, ticktack!</i>
	Çince	<i>bi-bo, di-da, ding-dang, ping-pang, pi-pa, yi-ya, (Kantonca) ding'-dong</i>
	Hakasça	<i>сыых-саах</i>
	Korece	<i>a-i, kkung-kkwang, ppi-ppay, ssuk-ssak, thuk-thak, thung-thang, ttokttak, ttuk-ttak, ttwukttak, ttwukttek, u-a, u-wa</i>
	Vietnamca	<i>ê-à, gô-ghê, lê-la, rù-ró, tôi-tà, trùc-trắc, trưc-trắc, tùm-tim</i>

Peki, tüm bu verilerden¹¹ ortaya çıkan sonuç, sadece bazı Türkî dillerin /a/-/u/ veya /a/-/o/ kombinasyonuna sahip olması mıdır? Aslında bu tablolar daha geniş bir görüntüyü çizmemizi mümkün kılmaktadır.

Tablo (4)'de verileri toplanan dil değişkeleri Oğuzca ve Kıpçakçadan-
dır. Bunların hepsinde ünlü nöbetleşmesinin ilk ünlüsü ikincisine göre daha kapalıdır. Başka bir deyişle, Bu dillerde iki heceli yansımali ikilemelerde ünlüler kelimenin sonuna doğru yükselir. Bu açık-kapalı ünlü sırası, hakkında Zülfikar'ın 'bazıları kaynaklardaki yanlış tespitten de ileri gelmiş olabilir' diye yorum yaptığı *dan din, fan fin, şap şip* gibi yansımalar da geçerli olduğu gibi, rastgeleymiş gibi görünen Çin'deki Tatarcanın ikilemelerde de geçerlidir.

Kıtanın öte ucunda yer alan Korecede ise, bunun tam tersi söz konusudur. Korecedeki iki heceli yansımali ikilemelerin ünlü kombinasyonları (bebek ağladığında veya insan şaşırdığında çıkardığı ve dolayısıyla sesin yansımastan ziyade kendisi olabilen ses: /a/-/i/ hariç) /i/-/a/, /i/-/e/, /o/-/a/, /u/-/a/, /i/-/wa/, ve /u/-/ə/ dir. Bunların hepsi kapalı-açık sırasındadır. Uzakdoğu'dan başka bir dil, Çincenin iki heceli yansımali ikilemelerinde ise /i/-/a/ ve /i/-/o/ kombinasyonları var ki, bunlar da kapalı-açık kombinasyonlarıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, iki heceli yansımali ikilemelerdeki kapalı-açık ünlü kombinasyonunu Kantonca ve Vietnamcada da hakimdir.

Peki, bu kapalı-açık ünlü sırasına sahip diller ve açık-kapalı sırasına sahip diller arasındaki dillerde ise durum nedir? Moğolca ve Mançuca yansımali ikileme sözvarlıklarında kapalı-açık ve açık-kapalı kombinasyonları karışıyor. Farsça ve Nanaycada da durum aynıdır. Bu durumu tablo halinde özetlersek şöyle olacaktır.

- (7) Açık-kapalı Uygurca (güneydoğu grubu), Tatarca (Kıpçakça), vb.
 Karışık Moğolca, Mançuca, vb.
 Kapalı-açık Korece, Çince, vb.

Yercil dilbilimle (areal linguistics) aşına olan birinin aklına Tungus ve Moğol dillerinin tampon bölgesini (buffer zone) oluşturduğu yönündeki fikri getiren bu tabloda, batısında açık-kapalı ünlü kombinasyonlu diller, doğusunda ise kapalı-açık ünlü kombinasyonlu dillerle komşu olan dillerde hem açık-kapalı hem de kapalı-açık ünlü kombinasyonları bulunmaktadır. Yansımali ikilemelerdeki ünlü kombinasyonunun gerçekten yerel bir özellik (areal feature) olup olmadığını tespit etmek için daha fazla veri toplanması gereklidir. Fakat, şimdi dikkatimizi tekrar Karahanlıca iki heceli yansımali ikilemelere odaklıtırsak, şu bir gerçek olarak ortaya çıkar ki, Karahanlıca da, torunları olan Özbekçe ve Uygurca gibi açık-kapalı grubuna mensuptur. Açık-kapalı grubundaki dil olduğunu (1) ve (2)'yi yeniden düzeldiğimiz aşağıdaki tabloda görmek mümkündür. Sart-sırt şeklinde çevriyazısına geçirilen ikilemenin ünlüleri de *fatha* (a,e)-*kasra* (é, ı, i) olduğu için, açık-kapalı kombinasyon olduğuna dikkat edin

(8)	Açık-kapalı	ḥ	ḍ	ḥ
	<i>la,el-lo,u,ö,ül</i>	<i>fatḥa-damma</i>		<i>çak çuk, çar çur, kar kur, vb.</i>
	<i>lā,ēl-lō,ū, ö,ül</i>	<i>alif-wāw</i>		<i>çāğ çūğ, kāv kūv, kāğ kūğ, vb.</i>
	<i>la,el-lé,ı,i</i>	<i>fatḥa-kasra</i>		<i>sart sırt</i>
	ō	h	h	

Bu tablodan belli oluyor ki, Divan'da kaydedilmiş iki heceli yansımali ikilemelerinde ünlü kombinasyonlarının *fatha-~~damma~~*, *fatha-kasra*, ve *alif-wāw* ile sınırlı olması bir tesadüf değildir – çağdaş güneydoğu Türkî dilleri, Oğuzca, ve Kıpçakçada da tespit edilen açık-kapalı kombinasyonuna uymalarının sonucudur.

Bu makalede, iki heceli yansımali ikilemelerde yer alan ünlü nöbetleşmesinde dile has kısıtlamaların mevcut olduğu iddiasında bulunarak, Karahanlıcanın çağdaş Türkî dilin güneydoğu grubundaki diller (Uygurca ve Özbekçe) gibi, açık-kapalı grubuna ait olduğu için, Divan'daki iki heceli yansımali ikilemelerin çevriyazısında yer alan ünlü kombinasyonların *fatha-~~damma~~*, *fatha-kasra*, ve *alif-wāw* ile sınırlı olduğu yönündeki varsayımı ileri sürdük.

^{*}Senior Lecturer, Tohoku University, Centre for International Exchange, Tohoku University, 41 Kawauchi, Aoba-ku, Sendai, 980-8576 Japan, E-mail: shinji_ido@insc.tohoku.ac.jp

¹Bu makalede ele alınan ikilemeler, yansımali iki heceli ikilemelerle sınırlıdır.

²Tadao Murata, “Nichieigo no AB-gata onomatope, choufukukei, toui koushou hyougen no kankei”, *Onomatopia: Gion, gitaigo no rakuen*, Tokyo 1993, s. 101-125.

³Stephen Parker, *Quantifying the sonority hierarchy* (Doctoral dissertation 2002), University of Massachusetts Amherst.

⁴John Clark, Collin Yallop, *An introduction to phonetics and phonology* (Second edition), Oxford 1995, s. 61.

⁵Carmen Jany, Matthew Gordon, Carlos M. Nash, Nobutaka Takara, “How universal is the sonority hierarchy?: A cross-linguistic acoustic study”, *Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences*, Saarbrücken 2007, s. 1401-1404.

⁶Tadao Murata, “Fue wa naze ‘pyarahī’ to naranai no ka”, *Gekkan Gengo*, sy. 30-9, Tokyo 2001, s. 58-63 ve Tadao Murata, “Jinkou onomatope ni yoru nihongo onsei haierāki”, *Gengo Kenkyu*, sy. 85, Tokyo 1984, s. 68-90.

⁷Noguchi Munechika & Wang Ch’ang-chiang “Chuugokugo ni okeru giseigo goi no kenkyuu”, *Kumamoto daigaku kyōuikugakubu kiyō*, sy. 28, 1979, s. 11-19 ve Noguchi Munechika & Wang Ch’ang-chiang “Chuugokugo ni okeru giseigo goi no kenkyuu (II)”, *Kumamoto daigaku kyōuikugakubu kiyō*, sy. 29, 1980, s. 9-15

⁸Hamza Zülfikar, *Türkçe ses yansımali kelimeler*, Ankara 1995, s. 26.

⁹Chen Zongzhen & Yi Liqian, *Tata’er yu jian zhi* Beijing 1986, s. 119-121.

¹⁰Sahacada bulduğumuz yansımali şunlardır: *a□-a□, һуу, тапас-мапас, хаах-куук, хам, чолк* (Fuyuki Ebata & Nadezhda Popova, *Sahago-nihongo jisho kaiteiban* Tokyo 2006). Taradığımız gramer kitabı veya makalede iki heceli yansımali ikilemeleri bulamadığımız diller şunlardır: *gər gər, gəl gəl, liñá liñá* (Hisaharu Magata, *Uirutago jiten* Abashiri 1981); Hu Zengyi, *Elunchun yu jian zhi* Beijing 1986, s. 138-143; Hu Zengyi & Chao Ke, *Ewenke yu jian zhi* Beijing 1986, s. 94-97; Hu Zhenhua, *Ke’erkezi yu jian zhi* Beijing 1986, s. 161-164; Chen Zongzhen, *Tata’er yu jian zhi* Beijing 1986, s. 119-121; Cheng Shiliang, *Wuzibieke yu jian zhi* Beijing 1987, s. 107-109; Igor Nedjalkov, *Evenki* London 1997, s. 324.

¹¹Veriler şu kaynaklardan toplanmıştır. Türkçe: Hamza Zülfikar, *Türkçe ses yansımali kelimeler* Ankara 1995; Tatarca: <http://tugan-tel.noka.ru/belem/sarif/09561> ve <http://tugan-tel.noka.ru/belem/sarif/09563>; Özbekçe: www.oxuscom.com/grammar.htm; Uygurca: Hämit Tömür, *Modern Uyghur grammar* İstanbul 2003, s. 459-464; Tatarca (Çin): Chen Zongzhen & Yi Liqian, *Tata’er yu jian zhi* Beijing 1986, s. 119-121; Farsça: Satoko Yoshie, “Perushiago no gitaigo to giseigo”, *Ajia-Afurika gengo bunka kenkyu*, sy. 44, Tokyo 1992, s. 93-117; Moğolca: Shigeo Ozawa, *Gendai Mongorugo jiten* Tokyo 1994 ve Shigeo Ozawa, *Mongorugu no hanashi* Tokyo 1978, s. 53-57 ve Gomjobab Hangin, *A modern Mongolian-English dictionary* Bloomington 1986; Nanayca (Çin): An Jun, *Hezhe yu jian zhi* Beijing 1986, s. 65-66; Nanayca (SSCB): T. И. Петрова, “Образные слова в нанайском языке”, *Отделение литературы и языка*, sy. VII-6, 1948, s. 522-536; Mançu yazı dili: Yoshihiro Kawachi, *Manshuugo bungo buntan* Kyoto 1996, s. 159-161 ve B. A. Аврорин, *Грамматика маньчжурского письменного языка* Санкт-Петербург 2000, s. 218-224; Mançu konuşma dili: Kengo Yamamoto, *Manshuugo kougo kiso goishuu* Tokyo 1969; Korece: Hideo Aoyama, *Chousengo shouchougo jiten* Tokyo 1991 ve Ho-Min Sohn, *Korean* London 1994, s. 518; Almanca: Youko Sato, “Nihongo, Doitsugo ni okeru onomatope

ni tsuite", *Kouza nihongo kyōiku*, sy. 7, Tokyo 1971, s. 162-180; Hakaşça: H. A. Баскаков и А. И. Инкижекова-Грекул, *Хакасский язык* Москва 1953, s. 415; Çince: Noguchi Munehika - Wang Ch'ang-chiang "Chuugokugo ni okeru giseigo goi no kenkyū", *Kumamoto daigaku kyōuikugakubu kiyō*, sy. 28, 1979, s. 11-19 ve Noguchi Munehika - Wang Ch'ang-chiang "Chuugokugo ni okeru giseigo goi no kenkyū (II)", *Kumamoto daigaku kyōuikugakubu kiyō*, sy. 29, 1980, s. 9-15; Vietnamca: Le Van Cu, "Betonamugo no giongo-gitaigo", *Nihongo kyōiku*, sy. 68, 1989, s. 131-135; Kantonca: Adams Bodomo, *A corpus of Cantonese ideophones* (Yüksek lisans tezi), Hong Kong 2001, s. 8.

Bu araştırma kısmen KAKENHĠ (20720101) ile desteklenmiştir.

Abstract

Vowel Alternation in Sound Symbolic Words in Dîvânü Lügâtî't-Türk

Many English sound symbolic reduplicatives are known to exhibit the vowel alternation patterns of /ɪ/-/æ/ and /ɪ/-/ʊ/ (e.g. in zig-zag and ding-dong) where the first vowel is higher than the second vowel. The data collected for this paper from Chinese, Korean, Manchu, Modern Uyghur, Mongolian, Persian, Tatar, Turkish, Uzbek, and Vietnamese evidence that most of these languages also have their preferred patterns of vowel alternation for sound symbolic reduplicatives. For example, Chinese and Vietnamese sound symbolic reduplicatives show a clear preference towards vowel alternations where the first vowel is higher than the second one. An analysis of sound symbolic words in Karakhanid Turkic also reveals the prevalence of particular patterns of vowel alternation; vowel alternations in the disyllabic sound symbolic reduplicatives that appear in the *Compendium of the Turkic Dialects* (DLT) are confined to the following patterns: *fatf-a-ṭamma* /*(a,e)/-/(o,u,ö,ü)/*, *fatf-a-kasra* /*(a,e)/-/(é,i,i)/*, and *alif-wāw* /*(ā,ē)/-/(ō,ū,-ā)/*. This paper claims that sound symbolic reduplicatives in Qarakhanid Turkic (as well as those in Turkish, Uzbek, etc.) prefer the vowel alternation pattern of 'low vowel-high vowel' and that this preference confines the vowel alternations in such reduplicatives in Karakhanid to those that are represented with *fatf-a-ṭamma*, *fatf-a-kasra*, and *alif-wāw*.

Keywords: Karakhanid, vowel alternation, sound symbolic words, reduplication, Altaic languages